

EUSKAL LEXIKOA ETA LATINOA ELKARREN UKITUAN

E.A.Elkartean Sarrera Ikasgaia

LUIS Mª MUJIKA URDANGARINEk

Donostian 1997ko Abenduak 29
irakurritako hitzaldia
Kutxa Fundazioaren Dr. Camino Mintegian

Biblioteca Dr. Camino (29-XII-97)
De izquierda a derecha
José Mº Urkia, Luis Mari Mujika, Juan Antonio Garmendia
Gillermo Etxeberria, Jon Bagüés.

José Antonio Zabala impone a Luis Mª Mujika la medalla de la Sociedad

1.- Hizkuntzen arteko harremanen esparruak

Beti izaten da interes handikoa hizkuntza baten ibilbidea aztertzea. Gure hizkuntzaren kasuan, ordea, oztopo handi batekin aurkitzen gara, ezen bere jatorriaz ezer gutxi dakigu. Hain zuzen, euskara, ERROMANIA nagusiko hizkeraz inguratua egon arren, bakarra da penintsulako aspaldiko hizkuntzen artean bizirik irauten. Iritziak ematerakoan —diakronia bat eraikitzerakoan— kontutan ukan behar dugu Iberiako hizkera aintzineko guztiak, alegia, iberiera eta keltera, besteen artean, aspaldi itzali zirela, eta guk euskaldunok euskararen altxorra bizirik gure belaunaldietaraino ekartzea benetako miraria izan dela. Bestetan bezala, teoria anitz dago euskararen superbizitza, historian zehar, esplikatzeko. Gure herriko orografia izan daiteke esplikaziotako bat, baina ez bakarra. Bere iraupena, bereziki, basoaldean eman da, hots, aspaldiko *Ager Vasconum* delakotik gorago. Guk gaur adierazgarri dugun gaiak zerikusia ukan zuen erromanizazioarekin. Hain zuzen, euskarak —eta bereziki bere lexikoak— latina eta hizkuntza erromanikoekin duen erlazio nagusia harremanetan ezarri behar da; superbizitze historikoaren arrazoin nagusienetako bat latinizazio eta erromanizazio lexikala izan zen.

Beraz, hurbilagotik aztertzekoa da erlazio bitxi hori. Esan dezakegu euskarak —mintzaira ez-latinoa izan arren— berealdiko irekiera azaldu zuela latinarekiko (eta geroago ertaro garaian inguruko hizkera erromanikoekiko); hitz multzo handia bereganatzeko ahalbide miragarria erakutsi zuen. Harrigarria izan zen, alegia —bere morfologia funtsean ukigabe mantenduz—, nola asmatu zuen kulturabide izanen zitzaion milaka eta milaka hitz latino bere baitara ekartzean (hori, bai, beti bere lege fonetikoaren bahetik igarota). Gaur egun latina eta euskararen erlazioak ez dira ezartzen “in-sistema” gisa, “bi-sistema” bezala baino. Euskarak bere nortasun morfologikoak mantentzen ditu gehienbat —mintzaira latinoen esparrutik zeharo desberdinak direnak...—, baina lexikoan latinaren eragin itzela onartu du. Beraz, gure kolingualismoa latinarekikoa (eta geroago mintzaira erromanikoekikoa, hau da, gaztelania

zaharra, gaskoina, frantsesa, aragoierarekikoa...) “bi-sistematik” ulertu behar da, eta, inolaz ere ez, “in-sistematik”.

Horrek adierazten du euskara latinaren ukituan aurkitu zenetik euren elkar-eraginak azalekoak izan zirela, hots, mailegu lexikalen arlokoak soilik, eta ez morfologiarenak (gehienbat, behintzat). Aportazio lexikalak, bere alde-tik, lege fonetiko propioen bahetik pasarazi zituen modu hertsian —edo era aski orijinalen—, ezen eta gureganaturiko uholde lexikal hark euskal ohitura fonetikoaren eragina nabarmen zuen ñabardura anitzetan, hala nola, hitz hasiera-ko oklusiben trataeran, bokale arteko sudurkarien erorketan, latineko diptongo zenbaiten kontserbazioan, eta beste anitzetan.

Baita aitortzekoa da, lexikoaz gain, gure toponimiak eta antroponimiak latinaren eragina jasan zuela, bereziki, *-ano*, *-ana*, *-ain*, *-iz* atzikien kasuetan (*Belaskoain*, *Beriain*, *Paternain*, *Amillano*, *Durana*, *Maturana*, *Betrikiz*, *Periz* gisakoak lekuko direlarik). Noski, mendialdean eta itsasaldean antroponimia arrotzaren edo latinoaren aztarnak ahulagoak dira, eta, gehienbat, Gipuzkoa uzkurragoa azaltzen da eragin hartara. Aldiz, hegoaldera dagoen eremua eragin latinoaren edo erromanizazioaren gune bilakatu zen. Nafarroa erdialdean, bereziki, oso nabariak dira latin kutsuko antroponimiaren urratsak; horrek hala ere, ez du adierazten euskara latinaren ukitu geografikoan zeharo itzali zenik. Hain zuzen, antroponimia latina oso bizirik aurkitzen den eremuetan —Iruñerriko eskualdean, adibidez—, euskara bizirik egonen zen ia XIX mendeko amaiera arte, gune askotan. Dudarik ez, iparralderago ere antroponimia latinao aurki daitekeela oraindik euskararen esparrua den gunetan, Orendaian (lat. *Aurentiani* ?), Luku (lat. *lucum*), Doneztebe (lat. *Dom(i)ne Stephane*), Donaixti (lat. *Dom(i)ne Juxti*) kasuetan bezala.

Ez dezagun ahantz Ponpeioren armadak Xto. aurretik ezarri zituela bere kasernak Irunean edo Pompelo (Pamplona) delakoan. Vaskoien tribua —Nafarroa gehienez hedatua— erromatarren garaian, jada, erromanizaturia ageri zen —antza— hegoaldeko Cascantum aldean, eta bestehainbeste Calagurris aldean. Hizkuntzalari batzuek uste dute iparralderagoko barduliar eta karistiar tribuak vaskoiek euskaratu zituztela. Hipotesi hori probakizun geratzen bada ere, ezin ukatu euskarak Nafarroan ukitu historikoak ukan zituela erromatarren zibilizazioarekin. Batz bestea, dena den, erromanizazioak Euskal Herrian ukano eragina Betican, Tarraco aldean eta beste anitzetan emana baino apalagoa izan zen. Erromatar historigileen adierazpenak gure kasuan ahulak, etenak eta, maiz, fidagarritasun urrikoak dira. Ez zuten ongi ezagutzen gure lurraldea, eta oztopoak zituzten, adibidez, gure toponimoak edo lekuizenak behar bezala transkribitzeko unean. Pompelo-Oiasso bidea —beste ibilbide nagusiekin gonparatuta— garrantzi urrikoa izan zen. Bere eragina, itxuraz, merkataritzara mugatu zen, ezen bestela euskarak ez zuen bizirik ukanen gaur Bidasoaren

itsas-ahoa. Euskararen depresio demografikoa Bidasoa aldean geroztikoa da, hots, XX mendeko industri iraultzari loturiko fenomenoa.

Hala eta guztiz, goian esan dugunez, ukaezina da gure lexikoak jasaniko latinaren eragin zabala, edozein aztertzailek —kulturaren arlo desberdinak hartuz— aski erraz jaso dezakeena. Bereziki, administrazioari, erlijioari, nekazaritzari, botanikari, merkataritza eta gailuen nomenklaturari loturiko lexikoan elementu anitz latinarekin harremanetan ageri dena, dudarik gabe. Euskara eta latinaren arteko harreman lexikal nagusi hori explikatzeko hizkuntzalari batzuek hiru arrazoin nagusi eskaintzen dituzte:

1) *Soldaduen eragina*. Jatorriz euskaldun ziren soldaduek, erromatarren armadatik etxera itzultzean, probableki, latindarren kulturako aparailu bildu eta beste aportazioak eginen zituzten. Horrelakoetan gertatzen denez, kultura garaigoko aportatzaileek —kanpotiko gailuekin batera— tresnen kanpotar ize-nak eskainiko zizkiguten euskaldunoi. Historikoki, beraz, euskal gudaritaldeak aipatzen dira, han-hemen, erromatarren armadan present (“Cohortes vasconum” eta “Ifida vardulorum milliaria” delakoak). Logikoa denez, kultura garaigoko herriak maila apalagokoari aportazioak egiten dizkio: mailegu lexikalak gailuekin batera sartzen dizkio.

2) *Merkataritzaren eragina*. Merkataritzak garrantzia handia du herrien garakuntzan, eta historikoki teknikaz aurreratuago dauden kulturek euren aportazioak egiten dizkiete egoera askoz basati edo apalagoan irauten dutenei. Ezin ukatu erromatarrek penintsulara etortzean bertan kokaturiko herrialde eta tribuak —Europa gehienez bezala— egoera tekniko atzeratuagoan —eta elementalagoan— aurkituko zituztela. Merkataritza zentzu hedatuan hartzen dugu hemen, eta aipagarri bertan abeltzaintza eta nekazaritza ere, harreman komertzialekin duen lexikoa nagusitzen lagundu zutelako. Hortik, bada, gure botanikak eta aparailuen nomeklaturak latinarekiko isladatzen duen menpekotasun lexikal itzela. Ez dira, beraz, ahanztekoak hurrengo maileguak botanikan: gaztaina (lat. *castaneam*), biku/piku (lat. *ficum*), ziape (Lat. *sinapem*), biper/piper (lat. *piperem*), gerezia (lat. *caereseam*), mertsika (lat. *persicam*); nekazaritzarekin loturiko gailu edo tresnetan aizkora (lat. *asciolam*), akullu (lat. *aculleum*), errota (lat. *rotam*), soro (lat. *solum*), labore (lat. *laborem*); eraikuntzaren esparruan, berriz, murru (lat. *murum*), gela (lat. *celam*), *-ola* atzizkia (probableki, lat. *aulam*-etik), korta (lat. *cohortem*), solairu (lat. *solarium*), zoru (lat. *solum*), langa (lat. *plancam*), gaztelu (lat. *castellum*), katea (lat. *catenam*), kisu (lat. *gypsum*) (*igeltso*, aldiz, berantagoa da, hots gaztelaniz zaharreko *yelso*-ren jatorrikoa).

Jakina denez, merkataritza funtsezkoa gertatu ohi da herrien harremanetarako ekonomia ahaltsua duenak maila atzeratuagoan dagoen herrian eragiten du, eta eragin horietan ematen da ekarpen berrien emaitza; hitz batean, herri

aurreratuak atzeratuari teknika berriak eta bere kulturako gailuak eskaintzen zizkion, eta noski, gailuak edo aparailuak bere deiturekin batera entregatzen. Egitate horren baitan esplikatzen da, nagusiki, hizkuntza batek bestearengan ukan dezakeen eraginetako bat. Merkataritzaren arloan nabarmen: merke (lat. *mercem*), merkatarri (lat. *mercatorium*), lukuru (lat. *lucrum*), (*garesti*, berriz, mailegu beranta dugu, probableki, hots, *caestía* erromanikotik sartua). Beste kasuetan bezala, euskarariko latinismoek oklusiben ozendura, bokale arteko sudurkarien erorketa, txistukarien aldaketak (edo eta *-au* diptongo latinoak eta *i/u* bokale laburren euspena bokalismoan) isladatzen dituzte.

3) *Elizaren eragina isladatzen duen lexikoa*. Nahiz eta historiagile gehienek onartu Euskal Herrian basoaldeko esparruetan kristautasuna aski berandu sartu zela (agian IX, X mende aldean...), ezin ukatu hirialdeetan —eta egoaldean bereziki— bere testigantzak ziurrak eta zaharrak direla. Penintsulako kristautasunaren lehenengo mendeetan, batez ere, IV mendea ezkeroz, Pompelona eta Calagurris hirietan kristauguneak ongi egiaztatuta zeuden, beti eliza organizatu baten inguruan. Eliz liturgiarekin loturiko lexiko latinoak oso bizia da gure hiztegi zaharrean. Hitz horiek, maiz, elementu zehatzen deiturak dira, baina beste askotan kontzeptu teologikoen adierazpen ere, hots, kristau dotrinarekin elkarturiko izenak. Beraietan, maiz, aportazio berantagoak azaltzen dira fonetika aldetik, lat. *crucem*-etik *gurutze* eta *coelum*-etik *zeru* bezala (ezen-eta bi mailegu horietan ez da ageri aportazio aintzinagokoetan ematen den belare zaharrik (lat. *pacem* > *bake*, lat. *baccila* > *makila* kasuetakoa, hain zuzen); horietan asibilapen puntua atzeratu egiten da, hizkera erromaniko gehienetan gertatu zenez. Hona bada, eliz eta liturgi esparruko mailegu ezagun zenbait: aingeru (lat. *angelum*), arima/anima (lat. *animam*), sekula (lat. *saecula*), nativitate (lat. *nativitatem*), domu-santuru (lat. *dominorum sanctorum*), ispiritu (lat. *spiritum*), apezpiku (lat. *grekoan episcopum*), bezpera/mezpera (lat. *visperam*), matutiak (lat. *matutina*), zeru (lat. *coelum*), obenda (lat. *offerenda*), garizuma (lat. *quadragesimam*), bekatu (lat. *peccatum*), abendu (lat. *adventum*), etabar.

2.- Mailegu latinoen maila fonetikoa

Goian baietsi dugunez, berealdiko garrantzia du fonetikak lexikogintzan, zeren berari esker kanpo aportazioak, nolabait, *euskaldun* bihurtzen dira, eta gure hizkuntzaren baitan emaniko lege fonetikoak maiz ez dira inguruko mintzaira erromanikoen egitate berekoak.

a) Euskal bokalismoak frantsesa edo gaskoina baino errealizazio ximpleagoa du, eta gaztelania bere bost unitatezko soiltasunez ukitzen du, gehienbat. Beraz, funtsean, kointzidentzia handia euskal eta gaztelaniar bokalismoaren ar-

loan, inguruko hizkuntza erromanikoen artean bera izaki hurbilena; askoen ustetan gaztelania euskaldun latinizatuena ahoan jalgitako mintzaira erromani-koa litzateke, nolabait.

Euskarak, bestalde, bere artikulazio-puntu bereziak ditu, gaztelaniarekin bat ez datozenak, baina, funtsean, bost unitatezko errealizazioak (askoz konplexuagoak gaskoineran eta frantsesean) euskararen eraginean daude.

Kanpotar eragina nabaria da, adibidez, bokale zenbaiten nasalizazioan (*arrazû*, S. (lat. rationem), *faisû* (lat. factionem), probableki, gaskoineraren eraginez. Gainera, hitz zaharragoetan nolabaiteko nasalizazio azal bide da *korôa* (lat. coronam), *dohâri* (lat. donarium) maileguetan. Bestalde, galizieraz eta portugaleraz hain ezaguna den bokale arteko sudurkariaren erorketa ere nabarmen gurean: balenam > *balea*, catenam > *katea*. Antroponimiam eta toponimiam biziki gertatzen da fenomeno bera (*Lazkao*, *Galdakao*, *Lemoiz*, *Arroa* tokizenetan, adibidez.).

Ezin ahanzi da, orobat, euskarak soildu egin dituela maiz —errealizazio beraz emanaz— latineko bokale luze eta laburrak (*ala*, *ele...* gisakoak, kopuruari dagokionez). Jakina denez, latineko hamar bokaleen errealizazio nabarra Mendebaleko Erromania nagusian zazpira jaitsi zen, eta euskararen bere islada bostera murriztu, gure hizkuntzaren joera soiltzaileak kontutan izanik. Alabaina, gurean *i* laburra aldaketarik gabe azaltzen da piperem > *bIper*, puteum > *pUtzu* kasuetan; gaztelaniaz, aldiz, *i* laburra *e* errealizaziora igaro zen, eta *u* laburra *o* errealizaziora (putem > *pOzo*, cepullam > *cebOlla* (euskaraz, berriz, *kipUla* / *tipUla*).

Bokale azentudunetan euskararen euspina nabaria da *a* kasuan: palam > *pAra*, astrum > *Asturu* (anaptixiaz), cammaram > *gAmbara* (nahiz eta mailegu honetan *mb* talde beranta azaldu, adibidez, aragoieran ematen zen aldaketaz); beste hainbeste, fagum > *bAgolfago* kasuan. I bokale azentuduna nabarmen da lat. picem > *blke* delakoan. Aldiz, *fidem* maileguak *e*-ra aldaketa beranta, seguraski, eliz latinaren eraginez. Bokale azentudunetan *u* laburraren euspina (*o*-ra ireki gabe) furcullam > *urkulla*, cucullam > *kukulla* maileguetan. Gaztelanian, berriz, irekiera nabarmenki gertatu da furcam > *hOrca*, cucullam > *cogOlla* hitzetan.

Bokale azentugabeek, gehienbat, euskarara iritsiriko hitzetan mantendu egin dira —azentu bortitzagoa duten euskalkietan ezik, hala nola, zubereraren, erronkarieraren, eta zaraitzueraren, bereziki—. Honela lat. angelum > *aingeru* (baina *aingru* Sal.), lat habere > *abere* (baina *abre* AN.), lat cepullam > *kipula* (baina *tipla* Sal.).

Aipamen berezia merezi dute hitz barneko beste bokale atonek. Nabaria zen latin berantean formula oso eta silaba murriztagoko hitzen arteko zalantza,

hala nola, *del(i)catus/delcatus* (delgado), *cal(i)dus/caldus* gisakoetan. Dudarik gabe, hurrengo hitzak euskarara barne bokalismoa ukituta —hots, elementu bokaliko batzuk jautsita— iritsi dira. Adibidez: lat. *hos(pi)tatum* > *ostatu*, *te(gu)llatum* > *tellatu*, *di(gi)talem* > *ditare* (dedal), *ca(the)dram* > *kadira* (*gurera* gask. *cadère*-ren bitartez). Hor atzetoniko eta aurretoniko diren bokaleen erorketa nabaria da. Geroago, laburdura bokaliko berarekin mintzaira erromanikoetatik gurera *pezta* (peseta), *pastu* (pasar), *deskonpondruik* Sal. gisakoak. Latinetik antzeko laburduraz edo bokale-jausketaz gurera *tenpra* Sal. lat. *tempora*, *tipla* lat. cepullan terminoak. Ñabardura fonetiko bera isladatzen digute bokalismoari dagokionez *nabala* (*labana* metatesiaz, lat. *nova(cu)llam-etik*), eta *lama* (lat. *lam(i)nam-etik*) delakoek.

Azkenik, kontutan ukan behar dugu mailegu latinoek euskaraz zintzotasunez gorde dutela, gehienbat, -AU diptongoa, lat. *causam* eusk. *gAUza*, lat. *lausum* eusk. *IAUza* maileguetan nabaria denez. Aldameneko mintzaiteran —gaskoineran ezik— monoptongatzeko joera garbia da; gaztelaniaz, adibidez, monoptongapena *causam* > *cOsa*, *lausam* > *IOsa* hitzetan (eta, berdin frantsean, *chOse* delakoan).

b) Bokalismoa utzita, kontsonantismora igarotzen bagara, mailegu latinoek beste ñabardura bereziak gure hizkuntzaren ohitura fonetikoetara makurtzerakoan. Noski, dena ez da orijinala gurean, ze baditugu kointzidentziak inguruko hizkuntza erromanikoekin, adibidez, goian aipaturiko *MB* > *MM* emaitzaren kasuan, aragoieraz ere *cammaram* delakoak *caMBra* eman baitu; berdin esan daiteke ozendura zenbaitu buruz sudurkariaren ondorengo kasu berezietan. Herskarien eremuan, orobat, fenomeno bitxia bokale arteko herskari gorrak aldaketarik gabe eusten direnekoa; gaztelaniaz ozendura azaltzen da, aldiz. Adibidez: *mutum* > *muTu* (muDo gazt.), *setam* > *zeTa* (seDa gazt.), *ripa* > *erriPa* (riBa erromanikoan). Fenomeno bera -*eta* atzizkiaren kasuan, lat. *ulmeta* > eusk. *zumarreta* (gazt.- *eDa*, olmeDa); aldiz, -*ada* atzizkian ozendura azaltzen zaigu, eta, logikoki, atzizki hori beranta da euskaraz; hortik posible dira parekaketak gure *bihozkADA* / gazt. *corazonADA*, *ostikADA* / gazt- *patADA* bikoteen artean.

Hitz-hasieran, berriz, latineko herskari gorrak, oso maiz, ozendura dute euskarara igarotzean, eta gehiago iparraldeko euskalkietan. Lat. *crucem* > eusk. *gurutze*, *causam* > *gauza*, *certum* > *gertu*. Maiz alternantziak ematen dira ozendura /ez ozendura artean hitz bat-berean ere (*bake/pake*, *gipula/kipula*, *ditare/titare*). Formula ozendua, gehienetan, arkaikotzat hartu behar da. Lehen esan dugunez, bokale artean, berriz, nabarmen euskarak oklusibo gor latinoekiko duen fideltasuna (*kiPula* < lat- cepullam, gaztelaniaz, aldiz, *ceBolla*, *luPeme* < lat. lupum, gazt. *loBo*, *biKu* < lat. ficum, gazt. *hiGo*, *joKu* < lat.

jocum, gazt. *jueGo*, ahaTe < lat. anatem, gazt. *anaDe*, ezpaTa < lat. spatham, gazt. *espaDa*, etab.).

Baditugu, bestalde, oklusiboen erorketa isladatzen duten terminoak, ma(g)ister > *maizter*, ma(g)is > *maiz*, borra(g)inem > *borraina* gisakoak. Baina arkaismo fonetikoa ageri da *kipula*, *pake*, *makilla*, *kima*, *gela*, *lege* gisakoetan; horietan *e/i* aurretiko *c/g* belare zaharraren errealizazioa ematen da, horrelakoetan mendebaleko Erromania gehienez asibilazioa gertatu zen bitartean. Bestalde, lat. *cymam* > eusk. *txima*, lat. *siceram* > eusk. *zizarra* maileguk asibilazioa pairatu zuten, eta, noski, goikoak baino berantagoak dira. Kontsonante-pilaketetan, berriz, euskarak, oso maiz anaptixiara jotzen du GR, CL, BR gisako multzoetan (*librum* > *libUru*, *gratiam* > *gArazia*, *cletam* > *kEleta*, *granum* > *gAraun*, *crucem* > *gUrutze*). Anaptixi bera hurrengo mailegu erromanikoetan: *cristiano* > *gIristino*, *grappe* > *gArapa*. Gero, berriz —jada aipua egina dugunez—, bokale arteko sudurkariaren ezabaketa jazo zen. Nabaria da fenomeno hori barneko posizioan hurrengoetan: lat. *lucanicam* > eusk. *lukainka*, *ballenam* > *balea*. Orobat, konstatagarri zenbait sasi-diptongo sudurkariaren aitzinean, hala nola, *Alngeru* < lat. *angelum*, *Aingura* < lat. *ancoram*, *orAln* < lat. *horam*. Dena den, antzeko fenomenoa substratuko hitzetan era *-aran / -arAln*, *-arAUN* formuletan toponimian (eta antroponimian Veranianum-etik *BarañAln*, Auretianum-etik *OrendAln* (Nafarroa), Paterianum-etik *PaternAln*). Sudurkariaren eremuan, bestalde, ez da ahaztekoa, euskararen ohitura zahar bat jarraituz (lat. *honorem* > *ohore/uhure*, lat. *anatem* > *ahate*, lat. *denarium* > *diharu* (*diru* sinkopaz, gure aspaldiko ginarre/*giharre*, **anari/ahari* bikoteak kontutan izanik).

3.- Mailegu erromanikoez zerbait

Goian aipatu dugunez, gure lexikora iritsitako mailegu latinoak ezin dira isolatu beste mailegu berantagoetatik, hots, erromaniko deitzen ditugunetatik. Izan ere, euskararen gune geografikoan —eta aintzinako mugetan— ertaroa ezkerotik bizi dira gaskoina eta frantsesa iparraldean, eta gaztelania (eta nafar erromantzea eta aragoiera historikoa) hegoaldean, beheko euskalkiei dagokienez. Beraz, eskema bera mailegu erromanikoen jatorriari dagokienez, euskalkiz-euskalki. Honela, gaskoinak (Okzitania nagusiko hizkera erromaniko bezezi bezala) aportazio ugariak lapurtera, behe-nafarrera eta zuberera (eta, azken honetara, zehazki, biarnoerak). Hegoaldean bizkaierak, funtsean, gaztelania zaharraren ukitua jasan du lexikalki; gipuzkerak ere gaztelaniarena —eta kostaldeko zerbait herritan gaskoinarena, orobat—; goi-nafarrerak, bere alde-

tik, gaztelania eta nafar-erromantzearen ukitu probablea isladatzen du, eta, azkenik, erronkarierak aragoiera eta biarnoerarena.

Ez dugu leku askirik hemen ñabardura erromanikoen zerrenda osoa egiteko. Latinetik datozen mailegu zaharrak erkaketa batean ezarriz, *bokalismoari* dagokionez, aipatzekoak lirateke hurrengo ñabardurak (beti kontutan edukirik zein mintzaira erromaniko duen eragingarri euskalki bakoitzean):

—*au* diptongoaren mantenua mailegu gaskoinetan (*prAUbe*, *PAUbe*).

—*iu* laburren irekiera, hots *e/o* errerealizazioak euskaran (fidem > *fEde*).

—*ue/ie* diptongapenak mailegu batzuetan (gaztelaniaren mende daudentan, bereziki, *mueble*, *siesta*).

—bokale atonoen erorketak mailegu erromanikoetan —bai aurretoniko eta bai atzetoniko direnetan—: *zingla* < lat-cingulam (biarn. *singla*), *kobla* < lat. copullam (errom. *copla*), *errenta* < lat.- (errom. *renta*).

Kontsonantismoaren eremuan aipagarri:

—hasierako oklusiben ozendura zenbait (*cambio* > *gambio*, *camino* > *gamio*)

—ezpainkarien lerramendu etengabeak (F-tik *B/P/F/H* eta zerora, besteen artean; lat. *ficum* > *biku/piku/fiku/iko*, edo eta v/b-tik *m*-ra (*ventana* > *mentana*, *ventresca* > *mendreska*, *barca* > *marca*, eta p-tik *m*-ra (*palo* > *malo*, *pantofufle* > *mantufla*).

—talde kontsonantikoen soilketa FL, GL, BL gisakoetan: cast. *dobles* > *toles*, lat. *plantaginem* > *lantain*, spec(u)lum / speclun > *ispillu*.

Hemengo ñabardurak, noski, beste arlo askotara heda daitezke, eta, bereziki, bokalismoaren eremuan, bai frantses eta bai gaskoin maileguen eragina isladatzeko.

4.- Ondorio zenbait

Goikoak ikusita, ezin ukatu euskarak bere *corpus* lexikalean eragin latino-erromaniko bizia jasan duela, hots, kulturako eremu anitzetara hedatzen den influentzia, eta ez, solik, eliz kultura (liturgia) edo eta nekazaritza eta merkataritzarekin zerikusia duena. Gehienak hitz aski zehatzak dira, eta eragin hori apartekoa da, batez ere, tresnen nomenklaturan. Noski, maileguetan —latinarekin zerikusia dutenei— hitz erromanikoak gehitu behar zaizkie, hots, gaskoineratik, gaztelania zaharretik, aragoiera eta frantsesetik, gehienbat, gura heldurikoak. Euskalki bakoitzak aportazio lexikal horiek, adierazia dugu-

nez, inguruko erromantzetik hartu ditu, hala nola, erronkarietak, bereziki, aragoieratik, lapurtera, behe- nafarrera eta zubererak gaskoineratik, eta hegoaldeko beste euskalkiek, batez ere, gaztelaniatik.

Egia da, hala ere, Euskal Herriko eremu handi batean erromanizazioa hilarrietan, toponimian, antroponimian, eta abar, ez zela oso sakona izan. Basoalde eta kostaldean fenomeno hori oso apala edo hutsala izanik ere, gure hizkera —morfologiaz preindoeuroparra eta ez-latinoa izaki— bortizki kutsatua gertatu zen latinismoz eta erromanizazioz. Gure ustetan, kutsadura edo eragin hori —bere neurrian gure fonetikaren konstanteak bitarteko direla— oso mesedegarri izan zitzaion, ze aportazio horiek gure hizkuntza estadio elemental batetik beste garatuagora aldatzen lagungarri gertatu ziren. Gainera, hor ahantzi-ezinezkoa da sufijazio latino eta erromanikoak gurean utzi dituen urrats zabalak —gure deribazioa biziki aberastu dutenak, adibidez, *-ari*, *-era*, *-ada*, *-os*, *eta-*, *-er* eta beste kasu anitzetan.

Euskarak, bada, historian jatorri anitzetako maileguak jaso ditu hiztegian, eta, batez ere, hemen azterturiko latina eta hizkera erromanikoen iturritik. Mailegu horiek, ordea, etxeko konstante fonetikoetara makurrarazi zituen gure hizkuntzak, eta, ondorioz, *euskaldun* bihurtu. Hori izan da gure mintzairaren mirari handienetako bat. Aportazio latino-erromanikorik gabe euskara egun askoz pobregoa, murriztagoa litzateke edozein espresabiderako. Aspaldiko txerto lexikala ongari bilakatu zaio.

EL LÉXICO VASCO Y LATINO EN RELACIÓN

No existen lenguas absolutamente aisladas. Tal es el caso de la lengua vasca, que aunque no pertenezca a la familia de los idiomas derivados del latín, como los demás de la península, comporta, sin embargo, en su *corpus* lexical un inmenso caudal del préstamos latinos y románicos. Tal acervo importado puede llegar a más del 70 % del léxico tradicional del euskara. Sin duda, todo ese aluvión de voces de extracción latina y románica (léase gascona, castellana antigua, aragonesa, francesa, etc...) ha experimentado el tamiz de la fonética euskérica al pasar a nuestro acervo lexical, pues voces de la tradición, como *legea*, *bakea*, *kaikua*, *gauza*, *ispilua*, *piperra*, *goilarea*, etc. comportan rasgos de nuestra fonética en cuanto al vocalismo y consonantismo, y, en especial, en lo referente al cambio de las vocales breves y largas latinas, conservación del diptongo *-au*, presencia de oclusivas sonoras, realización de la velar antigua latina (en vez de asibilación posterior, presente en lengua románicas, como en el caso de *makilla* (lat *baccillam*) o bien de *bakea* (lat. *pacem*).

En el texto euskérico el autor afirma categóricamente que tales préstamos han sido altamente beneficiosos para el euskera histórico, pues, de lo contrario, el euskera se hallaría hoy con multitud de deficiencias expresivas —vacíos lexicales—, incapaz de afrontar seriamente el reto de la ciencias modernas, carente, por ejemplo, de toda la rica sufijación latina-románica (tipo *-ari*, *-era*, *-ada*, *-zio*, *-eta*, etc.), llegada a nuestro idioma desde lenguas arriba señaladas. Sin esas aportaciones latino-románicas el euskara, como lengua antigua aún embrional, hubiese, quizás, desaparecido hace muchos siglos, tal como aconteció con el íbero o el celta en la península.

El autor aporta como teoría de ese influjo lexical latino ingente la hipótesis de unas líneas de contacto lingüístico de los vascos con los romanos a través de las campañas guerreras en las que estaban presentes soldados de origen vasco, el influjo del comercio de las poblaciones muy tempranamente romanizadas —especialmente en la zona sur y media de Euskal Herria— caso de parte de Alava y Navarra—, y la particular impronta de la Iglesia (a través de la liturgia y de la enseñanza religiosa, con aportaciones tan patentes al euskara como *anima*, *gurutzea*, *bekatua*, *fedea*, etc.).

Nuestro discurso se centra luego en el examen de ciertos rasgos fonéticos en los préstamos latinos al euskara. En primer lugar en el *vocalismo*:

- vocalismo sencillo de cinco unidades (cuando resultó de siete en gran parte de la ROMANA occidental).
- mantenimiento del diptongo arcaico *-au* (frente a la monoptongación del castellano, entre otras lenguas romances, como en lat. *causam* > *gAUza* (cast. *cOsa*), *lausam* > *IAUza* (cast. *lOsa*).
- conservación de las vocales *i/u* breves (*puteum* > *pUtzu*, *piprem* > *pIper/blper*).
- realización de vocales acentuadas en préstamos latinos.
- caída de vocales átonas en posición interior, como en lat. *hos(pi)tatum* eusk. *ostatu*, lat. *di(gi)talem* eusk. *ditare/ititare*.

En segundo lugar, en cuanto al *consonantismo*:

- comportamiento de las oclusivas sordas en inicio de dicción (sonorización tipo lat. *cruce(m)*, eusk. *gurutze*, *celam* > eusk. *gela*, *causa* eusk. *gauza*).
- mantenimiento de oclusivas sordas latinas entre vocales en interior de dicción, tipo *spatham* > *ezpaTa*, *cucullam* > *kuKulla* (cast. *coGolla*), *rotam* > *erroTa*, el sufijo *-eta* (*ulmETA*, *fraxinETA*) > *-eta* en euskara

(zumarrETA, lizarrETA, mientras que el castellano sonoriza en -EDA, tipo olmEDA, fresnEDA).

- anulamiento de grupos consonánticos como BR, GR, GL mediante una vocal anaptíctica, como el librum > libUru, gratian > gArazia, granum > gAraun, etc.
- mantenimiento de la velar latina en casos *c/g* ante *eli*, como en legem > lege, pacem > pake (mientras el castellano y otros idiomas románicos circundantes asibilan, tipo paZ, paiX, con una realización fonética de posición posterior). Naturalmente, existen en nuestra lengua aportaciones latinas más tardías, como lat. cruce[m] > guruTZE (por *guruKe), lat. coelum > zeru (por *Kelu como en el sardo-lugodorés).
- caída de la nasal intervocálica, como en ballenam > balea, catenam > katea, o bien, aparición de una aspiración (en dialectos orientales, como en los préstamos anatem > ahate (pato), linum > liho).

La misma consideración fonética ha de hacerse sobre préstamos incorporados al euskara en la edad media desde la lengua gascona para dialectos euskéricos como el labortano o bajo-navarro (o el bearnés respecto al suletino), de la lengua castellana medieval para el vizcaíno, guipuzcoano (y alto-navarro, en parte), o bien, del aragonés, básicamente, para el roncalés (así como del francés, desde finales del siglo XVIII hasta hoy, para los dialectos continentales en general).

El autor termina su disertación con una previa consideración sobre la originalidad del idioma vasco, que a pesar de ese aluvión de préstamos latino-románicos sigue siendo un idioma preindoeuropeo, y, por tanto, una lengua con una estructura morfológica fuera del ámbito de las lenguas llamadas neolatinas o románicas. Por tanto, la relación del euskara con el latín (y las lenguas de su entorno) no tiene rasgo de “in-sistema”, sino de “bi-sistema”.

Luego se hacen algunas reflexiones finales sobre la oportunidad del léxico latino-románico incorporado para la supervivencia del euskara (y tratamiento culto y técnico de nuestro idioma).

JOSE Mª URKIA ETXABEren Harrera hitzak

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Zenbakizko Adiskide bezala
Luis Mª Mujika Urdangarinen hitzaldiari erantzunez

GIPUZKOAKO EAEko batzordeak, gure hizkuntza, euskara, bere bizitzan aztergai nagusietako bat izan duen Adiskideari, Luis Mª Mujika Urdangarin jaunari, harrera egiten dio.

Txomin Agirre eta Kritika Sariak bere garaian eskuratu ondoren, orain gutxi "*Bidean ihez...*" eta "*Nire soneto Beroak*" lanen bitartez, Irun Hiriko Saria lortu duen idazle emankor eta bikaina den Luis Mª Mujika, agurtzen zaitugu.

Bere zuzendaritzapean eta Gillermo Etxeberria eta José Antonio Zabala Unzurrungaga Adiskideen ezin estimatuko laguntzarekin, *EGAN*, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko "Boletín"-aren euskarazko gehiagarriak jaso duen bultzada itzela izan da. Gaur egun, aipatutako pertsona hauen ahaleginei esker, euskarazko aldizkarien artean puntan dagoen horietako bat da.

Adiskideok, Luis Mª Mujikarekin daukagun zorra, kitaezina da.

Mila esker, Luis Mª Adiskidea, eta ildo beretik jarrai dezala zure lanak.

Mujika Adiskidearen bizitza eta curriculumaz zenbait datu azpimarratu nahi nuke:

—1939 Lizartzan jaioa, Donostiako Magisteriza-Eskolako Euskal Dialektologiako Katedra du. Deustuko Unibertsitatean, Sinbologia irakatsi zuen. Santo Tomas eta Barandiaran Lizeoetan, Lengua eta Historia, eta Zorroagako Fakultatean, Filosofia.

- Luis Mª Adiskidea irakasle eta idazle aparta da. Elaberri eta olerki-liburuak, literatur-kritika eta Linguistikari buruzko lanak, artikulua, biltzar-komunikazioak, ikastaroak eta mintegiak... Produkzio idatziaren kantitateak ezezik, horren jarraitasunak eta kalitateak ere hala azaltzen dute.
- Bere lan guztiak aipatzeak luze joko luke. Halere, nere ustez interesgarrienak gertatu diren lanak aipatzera behartuta nago:
- Saiakeran*: Aintzinako sozio-ekonomia; Gizartea eta parasozialismoa; Sistema filosofikoak.... besteak beste.
- Literatur-sorkuntzan*: Bide giroak, Urdin eta Burni, Hitzak ebakitzen, Zortziko hautsiak, Herria eta Bidea, Erromantzan airera, Lehenaren ur sakonetan, Aire neurtuak, Poeta baten narrazio nagiak, eta orain sari-tuak: Bidean ihes eta Nire soneto beroak.
- Sarrera-ikasgaian entzun ahal izan dugun bezela, Linguistika atsegin eta ondo jorratutako gaia du. Gogoan hartu euskal atzizki-sistema eta euskara teknikoaren aurrizki-sistemari buruzko lanak, Euskal Toponimiazko materialeak eta abar luze bat.
Zarautz, Berastegi, Gaztelu, Orexa, Errenteria, Bergara, Donostia, Legazpia eta Lizartzako toponimiak sakon aztertu ditu.
- Literatur-kritikan, bai Lizardiren lirikaz, eta orokorrean euskarazko lirika garaikideari buruz, bai Orixen eta Miranderen lanetan, guztiz interesatuta azaldu da.

Luis Mª Mujika Urdangarin eta bere curriculumari buruzko datu asko eta asko eman daitezke baina, une honetan, gure Adiskidea eta berak Elkartearekin izandako harremani buruzko zehazpen batzuk plazaratu nahi nituzke.

1993an Mexikon ospatutako Elkartearen Historiari buruzko IV mintegian elkar ezagutu genuen. Oroitzapenez beteriko bidaia, ahaztezina. Mintegitan “Etimologías euskéricas en México” izeneko lana aurkeztu zuen, Guillermo Etxeberriarekin batera. Harrez geroztik, gure Elkartea honetan egiten den euskararen erabilpena dela eta, gure arteko erlazioa estutu egin da. Kezkatuta, iruditzen zitzaion, geure hizkuntza hau, geure euskara, zaindu eta bultzatu egin behar genuela. Jakina da, euskararekiko arduratsuak ez zaizkigula falta. Juan Ignacio de Uriak dioenez, Xabier Mª de Munibek, Elkartea honen sortzaileak, euskara “mimatu” eta maitatu egin zuen.

Gure Adiskidea, kezka honekin eta interes handiagorekin, Gipuzkoako Juntan hasi zen parte hartzen ekainetik aurrera. Geroztik, guregandik gertuago dago gure euskara zaintzeko.

José Mº Aycart Adiskide eta Zuzendari-ohiaren esanetan, Elkartean bete-
beharrez inguratutik gaude, eta ez daukagu gure Herriaren alde gogor
saiatzeko eskubidea eta betelana baino. Honela, Euskalerriko Adiskideen El-
kartearen izenean, ustez zure gustukua izango den lana emango dizut:

Gure Elkartean, gure artean, euskara zaindu. Zure laguntzaz eta gure
ahaleginaz hizkuntza indar dezagun pakea eta Herriaren alde lan egiteko sei-
nale izan dadin.

Eskerrik anitz.